

Jadwiga Herma

Migracje zarobkowe ze wsi do miast w województwie krakowskim

Szybkie tempo industrializacji kraju po II wojnie światowej spowodowało wielkie zapotrzebowanie na siłę roboczą (w miastach i ośrodkach przemysłowych), której nadmiarem rozporządzała przede wszystkim wieś. W związku z tym powstały masowe migracje zarobkowe ze wsi do miast. W województwie krakowskim objęły one około 160 tys. osób, które w latach 1946—1962 wyjechały ze wsi w celach zarobkowych samotnie lub wraz z rodzinami i osiedliły się w miastach. Ponadto w wędrowności ze wsi do miast uczestniczy około 180 tys. osób codziennie dojeżdżających do pracy oraz około 20 tys. osób dojeżdżających okresowo¹ (stan z 1964 roku). Poza tym wyjeżdża co roku do prac sezonowych w rolnictwie i leśnictwie, kampaniach cukrowniczych, melioracji około 6 tys. osób.

Przedmiotem pracy są migracje zarobkowe ze wsi związane z osiedleniem się w mieście, zwane też migracjami stałymi. Analizą objęto tereny wiejskie województwa krakowskiego w latach 1946—1962. Wędrowności stałe odróżnia od innych wyżej przedstawionych ruchów siły roboczej związek z migracjami towarzyszącymi ludności biernej zawodowo. Migracje stałe ze wsi do miast są w terenach wiejskich ruchami żywiołowymi. Natomiast w miastach są objęte częściowo kontrolą administracyjną (wydziałów kwaterunkowych i wydziałów zatrudnienia), ze względu na dysproporcje, jakie zachodzą między silnym rozwojem ludności i nie nadążającym za nim przyrostem mieszkań.

Źródła do zagadnień badań wędrowności stałych są bardzo skromne. Należą do nich materiały ewidencji ruchu ludności oraz kwartalne sprawozdania statystyczne. Źródła te ujmują migracje siły roboczej łącznie z migracjami towarzyszącymi, wedle płci i zasięgów wędrowności (wewnątrzpowiatowe, międzypowiatowe, międzywojewódzkie), w większych jednostkach administracyjnych (miasta jednostkowo, gromady ogółem według powiatów).

Wgląd do migracji siły roboczej, struktury demograficznej i kwalifikacji wychodźców dają tylko jednostkowe materiały biur ewidencji ludności, wydziałów zatrudnienia oraz karty indywidualne pracowników, dostępne w zakładach pracy. Różnorodność źródeł, które zawierają bardzo niejednolite informacje statystyczne, rzadko z sobą porównywalne, zmusza do zastosowania w ba-

¹ Dojazdy okresowe obejmują pracowników dojeżdżających co parę dni z miejsca pracy (miasta) do miejsca zamieszkania (wsi). W miastach pracownicy ci mieszkają w hotelach robotniczych, a stałym miejscem ich zamieszkania jest wieś.

daniach wielu technik badawczych. Dane statystyczne uzyskane z tych źródeł muszą być często uzupełniane i sprawdzane w toku badań ankietowych albo wywiadów z migrantami lub ich rodzinami, jak też pracownikami administracji terenowej. Równocześnie duża zmienność wędrowek w czasie, nie zawsze łatwa do wytłumaczenia czynnikami natury obiektywnej, oraz poważne przestrzenne zróżnicowanie nasilenia migracji, nawet na małym obszarze, nasuwa potrzebę przeprowadzenia większej ilości badań analitycznych, kompleksowych, które by pozwoliły ustalić podstawowe prawidłowości i tendencje w migracjach siły roboczej.

I. Ludność zamieszkała w terenach wiejskich województwa krakowskiego jest bardzo ruchliwa. W okresie 1946—1962 ilość osób, które wymeldowały się ze wsi w celach zarobkowych na zamieszkanie do miast, była bowiem trzy razy większa od ilości osób, które osiedliły się w miastach. Odływ do miast z terenów wiejskich województwa krakowskiego w latach 1946—1962 zmniejszył o prawie 40% bezwzględną liczbę ludności pochodzącą z przyrostu naturalnego w omawianym okresie².

Podstawowa część emigracji ze wsi do miast (50—70% wychodźców) skupia się stale w miastach województwa krakowskiego. Jedynie ze wsi położonych w powiecie olkuskim, miechowskim i żywieckim odpywa do 60% wychodźców do miast województwa katowickiego. Czołowym terenem imigracyjnym dla wychodźców wiejskich jest Kraków z Nową Hutą, z kolei miasta zachodniokrakowskiego okręgu przemysłowego oraz Tarnów. Szlaki wędrowek do tych miast wiodą zwykle przez najbliższe miasta i ośrodki powiatowe. Występuje tu charakterystyczna etapowość wędrowek.

Analiza przyrostu migracyjnego ludności za lata 1946—1962, przeprowadzona wedle gromad, pozwoliła wyróżnić trzy podstawowe obszary migracyjne³, mianowicie:

1. tereny górskie zapóźnione ekonomicznie, o wysokim ujemnym przyroście migracyjnym (powiat limanowski, myślenicki, nowosądecki, nowotarski, suski, południowa część powiatu bocheńskiego, brzeskiego, wadowickiego oraz wschodnia część powiatu żywieckiego). Przyrost ten wynosi ponad — 15‰ rocznie i występuje w 3/4 gromad tego obszaru. Omawiane tereny cechuje również wysoki przyrost naturalny (ponad +10‰ rocznie), który w powiecie limanowskim, nowosądeckim i nowotarskim przekracza nawet +15‰ rocznie. Tereny te mają stale wysoką podaż siły roboczej.

Migracje stale do miast rozwijały się w okresie 1946—1962 w następstwie wędrowek sezonowych lub też dojazdów do pracy. Nawiązane wówczas związki z miastem ułatwiały migrację zarobkową na stałe zarówno w sensie terytorialnym, jak też zawodowym (przejście z rolnictwa do nierolniczych działów gospodarki narodowej). Małe możliwości zatrudnienia poza rolnictwem, związane z niskim stopniem uprzemysłowienia, sprzyjają mimo silnego odpływu ludności

² Przyrost naturalny za okres 1946—1962 wyniósł w terenach wiejskich około + 410 tys. osób. Około 25% przyrostu naturalnego pozostało na wsi, a 35% objęła migracja osadnicza na Ziemię Zachodnie.

³ Mapa rozmieszczenia obszarów migracyjnych zamieszczona w pracy: J. Herma, Migracje wewnętrzne ludności województwa krakowskiego po II wojnie światowej, „Studia Demograficzne” t. II, 1964, z. 5, s. 84.

utrzymywaniu się nadwyżek siły roboczej w rolnictwie⁴ oraz przetrwaniu dawnych form wędrówek sezonowych do prac rolnych, leśnych i budowlanych. Z niektórych wsi powiatu limanowskiego wyjeżdża do prac sezonowych nawet do 100 osób. Równocześnie na terenach tych są prowadzone częste werbunki siły roboczej do pracy w kopalniach GOP, ROW, następnie w przedsiębiorstwach budowlanych i remontowych, w przedsiębiorstwach poszukiwań geologicznych oraz geodezyjnych. Z werbunkami wiąże się rozwój dojazdów okresowych. W 3/4 gromad obejmują one do 5% ludności czynnej zawodowo. Natomiast codzienne dojazdy do pracy są małe ze względu na słabe powiązania komunikacyjne z miastami i ośrodkami przemysłowymi. Obejmują one zaledwie do 5% czynnych zawodowo mieszkańców gromad i wzrastają we wsiach położonych w strefach podmiejskich i wzdłuż linii komunikacyjnych. Ze wsi tych dojeżdża do 20% czynnych zawodowo mieszkańców.

2. Tereny rolnicze dobrze zagospodarowane, o ujemnym przyroście migracyjnym, który w większości gromad wynosił ponad — 10‰ rocznie (powiat dąbrowski, proszowicki, miechowski, północna część powiatu bocheńskiego, brzeskiego, olkuskiego). Na terenach tych utrzymuje się stale niski przyrost naturalny (poniżej +10‰ rocznie) i występuje znacznie mniejsza niż we wsiach górskich podaż siły roboczej. Dominującą formą wędrówek są migracje stałe do miast, w związku z masowym kształceniem młodzieży. W przeciwieństwie do nich, słabo rozwinięte są dojazdy okresowe, które obejmują zaledwie do 1% czynnych zawodowo mieszkańców gromad i tylko w powiecie bocheńskim mają większe nasilenie (do 5% czynnych zawodowo). Znaczenie codziennych dojazdów do pracy wśród wędrówek siły roboczej wzrasta jedynie we wsiach położonych blisko miast i linii komunikacyjnych, podobnie jak we wsiach górskich.

3. Strefy podmiejskie Krakowa, Tarnowa i zachodniokrakowskiego okręgu przemysłowego o bardzo zróżnicowanym dodatnim i ujemnym przyroście migracyjnym (od —15‰ do +5‰ rocznie) oraz dużym nasileniu codziennych dojazdów do pracy. Obejmują one do 50% czynnych zawodowo mieszkańców gromad.

II. Migracje stałe do miast z gromad położonych w terenach górskich zapóźnionych ekonomicznie obejmowały od 30% do 50% wszystkich przemieszczeń terytorialnych ludności w latach 1946—1962⁵. Badania przeprowadzone w 15 reprezentacyjnych wsiach okazały, że 65% emigracji do miast stanowiła siła robocza, w tym 55% wychodźcy samotni i 10% głowy rodzin. Wysoki odsetek emigracji towarzyszącej (35%) rzutuje na skład demograficzny wychodźstwa. W odpływie ludności do miast dominowały dwie grupy wieku: młodsza produkcyjna i grupa wieku szkolnego (do 18% ogółu wychodźców). Emigranci samotni rekrutują się przeważnie z rodzin wielodzietnych (5-osobowych i większych) i gospodarstw rolnych do 5 ha.

W wędrówkach stałych siły roboczej ze wsi górskich uczestniczą w większości niekwalifikowani pracownicy, z wykształceniem podstawowym, często niepełnym (68% wychodźców). Z nich rekrutują się: a) robotnicy niekwalifiko-

⁴ Por. W. Czarkowska, M. Dobrowolska, Węzłowe problemy demograficzne regionu [w pracy zbiorowej:]. Rozwój ekonomiczny regionu krakowskiego w dwudziestolecu Polski Ludowej. „Prace Komisji Nauk Ekonomicznych Oddziału PAN w Krakowie” nr 7, 1965, s. 267—271.

⁵ Odsetek obliczony w stosunku do sumy migracji ze wsi do wsi, ze wsi do miast na stałe, ze wsi do rolnictwa Ziemi Zachodnich i Bieszczad (migracja osadnicza).

wani w górnictwie i budownictwie, zwerbowani do pracy przez zakłady śląsko-krakowskiego okręgu przemysłowego i csiadli potem w miastach na stałe, b) służba domowa, składająca się wyłącznie z kobiet, które w miastach kończą równocześnie kursy tramwajarzy, krawiectwa i inne i osiedlają się na stałe, ponadto c) pracownicy kwalifikowani z wykształceniem zasadniczym zawodowym w grupie zawodów mechanicznych, elektrotechnicznych, budowlanych (18% wychodźców). Do miast kierują się przeważnie mężczyźni (60% emigracji siły roboczej). Kobiety natomiast w większości wyjeżdżają co roku do prac sezonowych lub pracują na miejscu w lasach.

Badania terenowe w reprezentacyjnych wsiach wykazały, że szlaki wędrowek 56% wychodźców wiodą do miast województwa krakowskiego, 14% do okręgów przemysłowych województwa katowickiego. Typowe są również wędrowki do miast położonych na Ziemiach Zachodnich (23% wychodźców). Zjawisko to pozostaje w związku z rozmieszczeniem emigracji osadniczej z województwa krakowskiego w miastach województwa wrocławskiego, opolskiego, szczecińskiego.

Migracje stałe do miast z gromad położonych w terenach rolniczych dobrze zagospodarowanych obejmowały od 50 do 60% wszystkich przemieszczeń terytorialnych ludności. W przeciwieństwie do wsi górskich, w przebadanych 32 wsiach rolniczych od 80 do 95% emigracji do miast stanowiła siła robocza. Ten wysoki odsetek odpływu siły roboczej wiąże się z masowym kształceniem młodzieży. Ze wsi powiatu miechowskiego i olkuskiego odpływ młodzieży, która ukończyła szkoły średnie lub wyższe, zajmuje stale do 85% emigracji czynnych zawodowo. We wsiach powiatu dąbrowskiego, tarnowskiego, północnej części bocheńskiego i brzeskiego wskaźnik ten dochodzi do 95%.

Analiza kwalifikacji siły roboczej emigrującej do miast, przeprowadzona w reprezentacyjnych wsiach, pozwoliła ustalić następujące grupy wychodźców:

1. Emigranci z wykształceniem średnim zawodowym i ogólnokształcącym (36%). Najliczniej są tu reprezentowani pracownicy administracji, będący absolwentami liceów ogólnokształcących, ponadto szkół handlowych i ekonomicznych. W następnej kolejności należy wymienić grupę techników mechaników, elektryków, geodetów itp., reprezentowaną głównie przez mężczyzn oraz grupę nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli, pracowników służby zdrowia, którą tworzą przeważnie kobiety.

Porównanie ilości wychodźców z wykształceniem średnim z ilością absolwentów szkół średnich, przeprowadzone w 6 wsiach, okazało, że prawie wszyscy ci absolwenci migrują do miast zwykle zaraz po skończeniu szkół. Przedstawione zróżnicowanie struktury zawodowej wychodźców było w dużym stopniu determinowane przez sieć szkół średnich w obszarach rolniczych, w której najliczniej występowały licea ogólnokształcące i pedagogiczne. Poważny wpływ, jak okazały wywiady przeprowadzone w domach wychodźców, miały również panujące wśród młodzieży i rodziców oceny wartości zawodów i stanowisk.

2. Grupę emigrantów z wykształceniem zasadniczym zawodowym (13%) tworzą rzemieślnicy (jak krawcy, murarze, fryzjerzy itp), kierowcy oraz ślusarze, tokarze, mechanicy i górnicy. W przeciwieństwie do wychodźców z wykształceniem średnim, omawiani emigranci wyjeżdżają ze wsi przeważnie dopiero po pewnym okresie od ukończenia szkoły, w którym dojeżdżają codziennie lub okresowo do pracy. Badania terenowe okazały, że tylko część absolwentów zasadniczych szkół zawodowych odpłynęła ze wsi na stałe (30—40%).

3. Dość liczna jest grupa wychodźców, którzy ukończyli szkoły wyższe (10%).

Są to przede wszystkim inżynierowie, z kolei lekarze, stomatolodzy, potem nauczyciele szkół średnich, którzy wyjechali ze wsi zaraz po studiach.

Z wyżej przeprowadzonej analizy wynika, że emigracja kwalifikowanej siły roboczej stanowiła prawie 60% wychodźstwa czynnych zawodowo.

4. Pozostałe 40% przypada na emigrantów z wykształceniem podstawowym, przyuczonych do zawodów w momencie wyjazdu ze wsi. Grupę tę tworzą pracownicy poprzednio dojeżdżający do pracy oraz zatrudnieni w warsztatach rzemieślniczych na wsi.

Typową cechą migracji w terenach podmiejskich Krakowa, Tarnowa oraz zachodniokrakowskiego okręgu przemysłowego są przepływy ludności. Obejmują one napływ siły roboczej z odległych wsi oraz odpływ tych przybyszów, jak też dawnych mieszkańców stref podmiejskich, do miast. W efekcie tych wędrówek przyrost migracyjny we wsiach bezpośrednio sąsiadujących z miastami waha się od +5 do -5‰ rocznie, natomiast w pozostałych częściach stref podmiejskich jest ujemny.

Badania reprezentacyjnych wsi w zapleczu Krakowa i Tarnowa okazały, że czołową grupę wychodźców tworzą samotni mężczyźni, czynni zawodowo (70—90% emigracji), w wieku do 35 lat. Najbardziej w stronę miasta ciężą pracownicy usług, oświaty i innych nieprodukcyjnych działów gospodarki narodowej, ponadto młodzież kończąca średnie szkoły techniczne i wyższe. Natomiast absolwenci zasadniczych szkół zawodowych, którzy stanowią zdecydowaną większość wśród kształcącej się młodzieży we wsiach podmiejskich, z reguły nie wyjeżdżają na stałe do miast. Dojeżdżają oni codziennie do pracy w mieście, jak okazały badania we wsiach położonych w zapleczu Tarnowa, Krakowa i Oświęcimia.

III. Analiza powyższa wskazała na duże zróżnicowanie przestrzennego nasilenia migracji stałych siły roboczej, jak też struktury demograficznej i zawodowej wychodźców. Emigracja siły roboczej ze wsi do miast nie jest wyłącznie wynikiem nadmiernego zagęszczenia ludności rolniczej w województwie krakowskim. Stwierdzenie to ma charakter ogólny. Brak jest bowiem badań na temat znaczenia postępu technicznego i mechanizacji produkcji rolnej w kształtowaniu migracji stałych oraz oddziaływania poziomu dochodów w gospodarstwach rolnych poszczególnych klas wielkościowych i typów produkcyjnych na nasilenie migracji.

Proces migracji stałych kształtuje wiele czynników. Wzrasta stale znaczenie kształcenia młodzieży w nasileniu emigracji ludności ze wsi. Odpływ wykształconej młodzieży jest bowiem powszechny. Szczególnie duże znaczenie ma ten proces w strefach podmiejskich oraz w żyznych terenach rolniczych i małych miastach (do 5 tys. mieszkańców).

Rola przyrostu naturalnego w kształtowaniu podaży siły roboczej i odpływu ludności ze wsi wzrasta od 1963 r. w związku z wkraczaniem w wiek produkcyjny roczników wyżu demograficznego.

Wśród przyczyn migracji stałych działających przejściowo należy wymienić zwiększoną chłonność miast Ziem Zachodnich do 1955 r. Badania reprezentacyjnych wsi okazały, że czynnik ten odegrał poważną rolę w kształtowaniu odpływu ze wsi powiatu limanowskiego, brzeskiego, bocheńskiego.

Migracje kwalifikowanej siły roboczej były częściowo kierowane w pewnych okresach czasu przez zarządzenia administracyjne związane z polityką zatrudnienia, jak nakazy pracy do 1956 r., obecnie system stypendiów fundowanych.

Jadwiga Herma

MIGRATIONS IN SEARCH OF EMPLOYMENT FROM COUNTRY TO TOWN
IN THE PROVINCE OF CRACOW

Summary

The paper is concerned with migrations in search of a job from the country to towns where the former labourers come to settle: these are called also permanent migrations. The analysis of these migrations (from 1946 to 1952) has been founded upon official statistical material relating to rural areas of the Province of Cracow as well as upon representative research conducted in villages in the economically underdeveloped mountain territories, in agricultural areas showing a good economic standard and, finally, in the „hinterland” of towns (Cracow, Tarnów). The author has tried to present the spacial differentiation of these migrations according to the respective age group, family situation, education and qualifications of the migrating people, as well as the intensity of these migrations and their directions.

Ядвига Герма

МИГРАЦИИ ИЗ ДЕРЕВЕНЬ В ГОРОДА В ПОИСКАХ ЗАРАБОТКА
В КРАКОВСКОМ ВОЕВОДСТВЕ

Резюме

В работе обсуждаются миграции из деревни в поисках заработка, связанные с переходом на жительство в городе, называемые также постоянными миграциями. Анализ этих передвижений в 1946—1962 гг. дан на основании официальных статистических материалов по сельским районам Краковского воеводства, а также изучения деревни в экономически отсталых горских районах, в районах с хорошо развитым сельским хозяйством и в окрестностях городов Кракова и Тарнова. Автор ставит себе целью доказать пространственную дифференциацию таких миграций в поисках заработка в зависимости от возраста, семейного состояния, общего и профессионального образования выходцев, а также интенсивность и направления этих миграций.